

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЬОВОЇ МАНЕРИ М.КОЦЮБИНСЬКОГО

Українська література кінця XIX – початку XX століття характеризується появою імпресіонізму, про що свідчать твори М.Коцюбинського, О.Кобилянської, М.Чернявського, В.Стефаника, М.Яцкова.

Як відомо, Михайло Коцюбинський у перших своїх творах продовжував традиції І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, та згодом звільняється від впливу найавторитетніших представників старої школи й займається пошуками нових естетичних принципів, стає першопрохідцем у царині вітчизняного імпресіонізму. Домінуючим у його творчості стає настроєве начало, посилюється увага до кольорів, відтінків, миттєвих вражень від довколишнього світу.

Імпресіоністична структура притаманна акварелі "На камені". До речі, в первісній редакції жанр твору визначався як образок, а в листі до В.Гнатюка від 8 червня 1902 року М.Коцюбинський назвав цей же зразок малої прози етюдом. Акварель "На камені" відзначається епізодичністю конструкції фабули, фрагментарністю характеристики персонажів, настроєвими описами природи. Так, Фатьма, видана насильно заміж за іншого, й Алі закохуються одне в одного з першого погляду й вирішують утікати. Крім них у творі ще діють персонажі, але вони лише накреслені. Весь навколишній світ передається очима лише двох героїв – Фатьми та Алі. Фатьма – дитина гір, і море, що оточувало їхнє селище, було для неї чуже. "Тут тільки море, скрізь море. Вранці спить очі його блакить, удень гойдається зелена хвиля, вночі воно дихає як слаба людина. В годину дратує своїм спокоєм, в непогоду плює на берег і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати. Навіть в хату залазить його гострий дух, од якого нудить, од нього не втечеш, не сховаєшся, воно скрізь, воно дивиться на неї" [1, 151]. Отже, як бачимо, опис природи тут настроєвий. Безперервний процес душевних переживань героїв автор передає за допомогою усічених діалогів?

"– Ти здалеку?

Алі здригнувся...

Фатьма стояла під деревом, а тінь од нього вкривала Алі. Він спаленів і заїкнувся:

– З... п-під... Смірни... далеко звідси...

– Я з гір.

Мовчанка.

Кров бухала йому до голови, як морська хвиля, а очі полонила татарка й не пускала од своїх.

– Чого забився сюди? Тобі тут сумно?

– Я бідний – ні зірки на небі, ні стебла на землі... заробляю.

– Я чула, як ти граєш... Мовчанка.

– Весело... У нас у горах також весело... музики, дівчата веселі.. у нас нема моря... А у вас?

– Близько нема..." [1, 151-152].

Палке кохання героїв трагічне. Розв'язка твору вражаюча. Автор добирає ракурс показу загибелі героїв. Коротка сутічка Алі з переслідувачами відбувається на камені (гострому шпилі скелі). З каменя, втративши рівновагу, падає в море Фатьма.

Перебіг процесів, які відбуваються в психіці героя, в творах М.Коцюбинського виступають на передній план, що й зумовлює імпресіоністичні художні засоби: світлотінь, мерехтіння кольорів, несподівані ракурси.

Героїня нарису "В путях шайтана" Емене байдуже спостерігає за чудовим краєвидом, що відкривається перед нею: "...Мало не з-під ніг збігали вниз по кам'яних горбах плантації тютюну й винограду. Рівні лінії кущів виглядали, немов зелені рядки величезної книги, розгорненої до читання; плями тютюну зеленіли на тлі сірого каміння, як здорові лишаї.

А далі було море.

Блакитне, сліпучо-блакитне, як кримське небо, воно мліло в спеці літнього дня, дихало млою, і, делікатними тонами зливаючись з далеким небосклоном, чарувало, й вабило у свою чисту, теплу й радісну блакить." [1, 39].

Та коли з Являється Септар – краса кучуккойського парубоцтва, поведінка дівчини блискавично змінюється:

"...Враз глянувши на прибережні оселі, вона так і залякла, зігнута й зацікавлена. Емене не витримала, вискочила з води і без капців, мокрими ногами, перебігла подвір'я, злягла на тин і цікаво виставила голову з-за дерева... Жінки підходять до коней. Септар підставляє долоню, жінка кладе на неї ногу, злегка торкається до його плеча і, мов м'яч, вискакує на коня... Тц...тц...тц... крутить головою Емене і чує, як гаряча хвиля крові б'є їй до серця й голови"[1, 41].

Пошуки митцем найбільш виразного плану зображення обставин, атмо-сфери вираження почуттів героя відчутні в багатьох його творах. Так, у новелі "Відьма" малюнок "внутрішнього сюжету" психічні переживання героїні Параскіци, накреслений рельєфніше, ніж зовнішній сюжет (односельчани звинувачують Параскіцу у відьомстві, апелюючи до незвичайної поведінки дівчини). Врешті-решт нагромадження ситуацій, ставлення персонажів зумовлюють підсвідому переконаність дівчини в тому, що вона справді відьма. Сприйняття природи героїнею відповідає її душевному стану: "З-за гори впливає місяць, наче визволяється з чорної хмари, що залягла крайнебо. Срібне світло підбирається до виноградинка, за-лазить між кущі, падає на кетяги. Звірячі черепи на кілках побілили і кинули поза себе довгі рогаті тіні. Чорні холодні кущі з покрученими лозами, і місячне світло, що, мов велетенські руки білого страхо-вища, простяглось до них, а врешті невідомий досі душевний процес, такий чудний і загадковий, – все те обняло її жахом, холодним і обезвладнюючим. Параскіца хотіла бігти – і не могла: ноги немов приросли до землі, а широко розплющені очі пильно вдивлялися в простір, наче ось-ось мали побачити щось незвичайне" [1, 35].

Дівчина все більше й більше впевнювалася, що вона відьма, що люди не помиляються, вона – відьма – і ся свідомість заморозувала кров в неї.

Важливу художню сутність відіграють вдало дібрані деталі – білі черепа. "Коров'ячий череп все осміхався лукаво до неї, вирячившись своїми очима-дірами. Параскіца почула мурашки за спиною" [1, 34].

Образок "Поєдинок" (1902) теж побудований на структурі різноманітних переживань учителя пана Івана, які викликані образою (пан Микола Цюпа вигнав його з хати за флірт з дружиною Антоніною). Починається новела змалюванням замкненого простору – кімнати, в якій тільки що повечеряли учитель і господарка, саме тут і відбувається дія. Та любовна ідилія за якусь секунду змінюється. Михайло Коцюбинський акцентує увагу не тільки на трансформації внутрішнього стану персонажів, а й простору навколо, звукових враженнях.

"Раптом – т-ррах... трах-трах!

Віконна рама затремтіла, і всі шибки дико задеренчали.

Вони стрепенулись і витріщеними очима уп'ялись у чорні шибки, в які лізли з саду обліплені снігом гіллячки дерев" [2, 158].

Нещадне "геть" супроводжувало вчителя до самої домівки. Замкнувшись у своїй кімнаті, він знову відчуває пекучий біль і сором. Переживання героя переплітаються з фрагментами спогадів, які репрезентовані в певній часовій послідовності і причин овій залежності, що характерно для структури творів комбінованого типу (кільцевого і мозаїчного).

Емоційна тональність психічного стану пана Івана підкреслюється інтер'єром, окремими його деталями. "Очі його ненароком впали на вікно, і він скорчився од болю. Те вікно його боліло. Він встав з постелі і спустив штору. Потому знов ліг і накрив голову подушкою" [2, 162].

Навколишнє існує лише у світосприйнятті й світопереживанні пана Івана. "Сірі тіні блукають по хаті, вікно гасне, розпливається, вечірній морок лягає на серце. Навкруги нікого й нічого" [2, 166].

Автор звертається до засобу контрасту (найчастіше це відтінки білої і чорної барви) з метою підкреслення діапазону переживань героя:

"Він бачив голі руки й довгі ноги під білою спідничкою і той благаючий чистий погляд дитячих очей.

Нащо вони зробили свідком хатнього болота ту чисту душу?" [2, 163].

Важливим структурним моментом архітекtonіки новели є лист, котрий сповіщатиме пана Миколу про поєдинок. Особливість цієї звістки в тому, що виклик на поєдинок буде передаватися через пані Антоніну, яка, звичайно ж, не допустить цього. Розрахунок був точний. Замість поєдинку пан Микола прийшов перепросити пана Івана за свою поведінку. Уявна ж картина двобою у свідомості героя передається засобами імпресіоністичної поетики. Це насамперед виявляється в кольористиці. "Зелена полянка. Секунданти в циліндрах. Він зводить пістоль... синій димок – і пан Микола хилиться вниз, а крізь білу сорочку стікає червоний струмок" [2, 163].

Вихід із складної ситуації знайдений, і відбувається певний емоційний спад переживань. Цьому відповідає вже інший художній простір. Пан Іван виходить з кімнати на вулицю, яка зустрічає його снігом, теплом і сонцем. Ідилічне кільцеве обрамлення твору ще раз підкреслює іронічний підтекст заголовку. Ніякого поєдинку не відбулося, пан Іван, як і раніше, фліртує з дружиною пана Миколи. Твір завершується промовистим акордом:

“Людя зітхала і здіймала очі до Бога.

Спасибі тобі, добрий Боже!...- тепер усі щасливі!” [2, 168].

Етюд “Невідомий” (1907) побудований на сповіді безіменного борця, засудженого до страти. Для архітектоніки новели характерна мозаїчність. У свідомості героя чергуються картини-спогади: збори революціонерів, невідоме місто, тюремна камера, зустріч з дівчиною та ін. Імпресіоністична манера притаманна кожній з них. “І знов круг мене люди, знов течія. Яке сьогодні блакитне небо, яке високе і чисте! А золотий сміх сонця! Буха од коней пара, біжать кудись люди, а мороз креше вогню. І весело, що на молодих обличчях стирчать молочні вуси, як в маскарадї, а коні білі і волохаті, немов ягнята... Дзень-дзелень-дзень... Сіють дзвіночки прозорі згуки, а за прудкими ногами коняки пливуть санчата ” [2, 260].

Як і в попередніх імпресіоністичних творах, у “Невідомому” важливі функції відіграють деталі. Так, почуття кохання, що зародилося у героя до дівчини, зображене в образі квітки: “Ти кинула квітку в моє серце, а я піймав її і понесу...” [2, 260].

Образ ненависного губернатора теж створюється за допомогою красномовних штрихів: “восковий профіль”, “біла борода”, “навислі брови”, “воскові пальці”. Картина вбивства цього тирана передається імпресіоністичними мазками: “Чи я стріляв?... Жодного згуку. Грובה тиша. Знялись, як крила, навислі брови, вигнали з лоба жалібні очі, покірні й полохливі, як у щеняти, і стали тінню...” [2, 265]. Контрастує з нею вітаїстичний епізод зустрічі героя з коханою, напоєний такими соковитими барвами, що здається вимальованим пензлем маляра.

Отже, в етюдї “Невідомий” митець надзвичайно тонко і майстерно передає нюанси психології невідомого борця.

Імпресіоністичне бачення світу, так яскраво заявлене в новелістиці М.Коцюбинського, визначає й малу прозу цілого ряду його сучасників. Особливо це характерно для доробку друга Михайла Михайловича – херсонського письменника Миколи Чернявського.

Таким є оповідання цього автора "Сніг", у якому фіксуються враження від побаченого й відчутого геро-єм протягом дня. Активним елементом сюжету є картина першої пороші, що допомагає глибше розкрити ідейний зміст твору, рельєфніше окресли-ти внутрішню суть персонажів. Автор протиставляє незайману красу при-роди й ганебні людські вчинки, низькість помислів. "Сніг перестав падать. Небо вияснилось, і на ньому привітно проглянуло сонце. Парк був чистий і непорочний, як молода в шлюбному вбранні. Нога людська ще не поклала сліду по широких алеях, і промені сонця ще не розвін-чали ні журливих сосен, ні задумливих туй [2, 303].

Саме таким постав парк перед молодими життєрадісними героями, та через деякий час змінилися їхні стосунки, суголосний їм і пейзаж: "Люся бігла з парку, вся зім'ята і зламана, мов молоде деревце, що над ним пронеслась буря... Її постать востанне промайнула перед ним уже за парком на вулиці, ще недавно чистий і білий, а тепер розбитий і поїждженій колесами й саньми" [2, 306].

Елементи імпресіонізму спостерігаємо і в творчості Михайла Яцкова. Неповторність світу людської душі зображує письменник у опові-данні "У наймах". Тут не простежується історія життя пастушки Олени, а вибирається лише один епізод з її долі, концентрується увага на її переживаннях. Олену звали всі в селі як "забудькувату" через те, що мала дивну звичку задивлятися. Її цікавила і рослина, і комашина, і тварина. "Не знати, чи світ усюди такий гарний, як у нас? Відай, такого милого села ніде нема. Не знати, як там в інших краях..."[3,34].

Велику роль у розкритті психології героїні відіграє й цілком матеріальна деталь – чобітки. Бажання мати вимріяне взуття не дає їй спати вже третю ніч. Нарешті потрібна сума зароблена, чобітки пошиті. Та радість нещасної наймички затьмарена заздрістю хазяїв. Автор відзначає блискавичну зміну в душі Олени: "Дівчина спаленіла і вийшла з хати. В горлянці душив її жаль, сила і охота до праці відпали. Цілий світ їй став немилим" [3, 39]. Якщо героїня раніше раділа довоколишній красі, то тепер її не помічає. Жорстока дійсність, немилосердне оточення зранили душу Олени й призвели її до смерті. У хворобливому маренні дівчина повідомляє покійницю-матусю про чобітки. Ця деталь, що є в творі наскрізною, слугує засобом передачі настроїв і переживань героїні.

Важливу функцію в оповіданні виконує й пейзаж, що віддзеркалює душевні стани Олени. Піднесеним настроям наймички суголосні світлі замальовки природи: "Сонце підходить, розпорошує росу з запахами квіток у повітряне море. Листки і квіти розкриваються, а з їх обіймів будиться комашня і бринить...

– А ти яку будеш хату мати? Дивилася в голубу далечінь.

– Моя хата буде така, як цілий світ, – прошепотіла сама до себе і повела прутом навкруги" [3, 37].

Гнітючі почуття хворої героїні передаються на тлі похмурої картини: "Сірий вечір западав скоро, мари танцюють перед її очима... Мороз зціпив повітря, дим ледве продирається крізь нього" [3, 4]. Перед смертю Олена відчуває органічну єдність з природою, якусь полегкість:

"Повіяло весняним леготом: вона примружила очі і слухала, як вітерець гладив її по лиці. Стала майже прозора..." [3, 45]. Героїня отримує від довоколишності останній дарунок – цвіт яблуньки, занесений до хати вітерцем.

Психологічна "школа" М.Коцюбинського здобуває своє продовження і на наступному етапі розвитку української літератури в творчості письменників пізнішої генерації – А.Головка, М.Івченка, В.Підмогильного, Г.Косинки.

Література

1. Коцюбинський М. Твори: В 7 томах.– К.: Наук. думка, 1974.– Т.2.
2. Чернявський М. Сніг // Український декамерон. Кн.І. Дияволиця: Но-вели. Повість.– К.: Довіра, 1993.– С.299-306.
3. Яцків М. Муза на чорному коні: Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті.– К.: Дніпро, 1989.

Немченко, Г.В. Особливості стильової манери М.Коцюбинського / Г. Немченко // Південний архів: зб. наук. праць: філолог. науки. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. - Вип. XX. –С.37-40.